

www.vulkani.rs
office@vulkani.rs

Naziv originala:
David Robson
THE INTELLIGENCE TRAP

Copyright © David Robson 2019

The right of David Robson to be identified as the Author of the Work has been asserted by him in accordance with the Copyright, Designs and Patents Act 1988.

All rights reserved.

Translation Copyright © 2021 za srpsko izdanje Vulkan izdavaštvo

ISBN 978-86-10-04099-9

Ova knjiga štampana je na prirodnom recikliranom papiru od drveća koje raste u održivim šumama. Proces proizvodnje u potpunosti je u skladu sa svim važećim propisima Ministarstva životne sredine i prostornog planiranja Republike Srbije.

DEJVID ROBSON

Zamka?
inteligencije

ZAŠTO PAMETNI LJUDI PRAVE GLUPE GREŠKE
I KAKO DA ODLUČUJU NA MUDRIJI NAČIN

Prevela Zvezdana Šelmić

VULKAN
IZDAVAŠTVO

Beograd, 2021.

*Mojim roditeljima
i Robertu*

SADRŽAJ

Uvod 9

PRVI DEO – Loše strane inteligencije: Kako visok IQ, obrazovanost i stručnost mogu da podstiču glupost

1. Uspon i pad „termita“: šta jeste inteligencija – a šta nije 21
2. Zamršeni argumenti: opasnosti „disracionalije“ 50
3. Kletva znanja: lepota i krhkost stručnog uma 80

DRUGI DEO – Bekstvo iz zamke inteligencije: Pribor za razumno donošenje odluka

4. Moralna algebra: nauka o mudrosti zasnovanoj na znanju 105
5. Vaš emotivni kompas: moć samospoznaje 133
6. Pribor za prepoznavanje besmislica: kako prepoznati laži i dezinformacije 158

TREĆI DEO – Umetnost uspešnog učenja: Kako mudrost zasnovana na činjenicama može da vam poboljša pamćenje

7. Kornjače i zečevi: zašto pametni ljudi ne uspevaju da uče	189
8. Koristi gorke hrane: istočnoazijsko obrazovanje i tri principa dubokog učenja	214

ČETVRTI DEO – Ludost i mudrost gomile: Kako ekipe i organizacije mogu izbeći zamku inteligencije

9. Elementi „drim-tima“: kako izgraditi supergrupu	241
10. Glupost se širi poput požara: zašto se dešavaju katastrofe – i kako ih zaustaviti	265

Epilog 290

Dodatak: Taksonomija gluposti i mudrosti 294

Izrazi zahvalnosti 301

Beleške 303

UVOD

Ako se uputite u mračne dubine interneta, moguće je da ćete naići na stavove čoveka po imenu Kari. Ako odaberemo da mu verujemo, on poseduje jedinstvena saznanja koja bi mogla promeniti svetski poredak.¹

On smatra da su ga vanzemaljci oteli u blizini reke Navaro, u Kaliforniji, pošto je naišao na čudno stvorenje u obliku blistavog rakuna sa „prepredenim crnim očima“. Ne seća se tačno šta se dogodilo nakon što ga je „malo kopile učtivo pozdravilo“; ostatak noći mu je iščileo iz pamćenja. Ali čvrsto je uveren u to da je događaj u nekoj vezi sa vanzemalcima. „Mnogo je misterija u dolini“, dodaje on.

Takođe, Kari je posvećeni sledbenik astrologije. „Većina naučnika je u zabludi da je to nenaučna i neprikladna tema za ozbiljna proučavanja“, kaže on u dugom monologu. „Grdno greše.“ Prema njegovom mišljenju, astrologija je ključ za bolje lečenje mentalnih bolesti, a svako ko se ne slaže sa tim „treba da izvuče glavu iz dupeta“. Pored toga što veruje u vanzemaljce i zodijak, Kari smatra i da ljudi mogu da putuju eterom u astralnoj ravni.

Stvari postaju mračnije kad Kari počne da govori o politici. „Neke od velikih istina koje su glasači prihvatili imaju vrlo malo ili nimalo

veze sa naukom“, tvrdi on. Tu spada „verovanje da je sida izazvana virusom HIV“, kao i „verovanje da je ispuštanje CFC-a* u atmosferu dovelo do stvaranja ozonske rupe“.

Ne moramo ni pominjati da su te ideje gotovo svi naučnici prihvatili; međutim, Kari poručuje svojim čitaocima da ovi samo žele novac. „Ugasite TV. Čitajte ponovo knjige o osnovama nauke“, preporučuje on. „Morate shvatiti šta oni planiraju.“

Nadam se da ne moram da naglašavam to da Kari nema pravo.

Internet je pun ljudi sa neutemeljenim stavovima, naravno – ali ne očekujemo da astrolozi i oni koji poriču postojanje side predstavljaju vrhunac intelektualnih uspeha.

Međutim, Karijevo puno ime je Kari Malis, i on ne samo što nije neki stereotipni neinformisani teoretičar zavere već je naučnik i dobitnik Nobelove nagrade – što ga stavlja rame uz rame sa Marijom Kiri, Albertom Ajnštajnom i Fransisom Krikom.

Malis je dobio ovo priznanje za pronalazak polimerazne lančane reakcije – sredstva koje omogućava naučnicima da kloniraju DNK u velikim količinama. Izgleda da mu je ideja sinula u trenutku nadahnuća na putu u okruhu Mendosino u Kaliforniji, a mnoga od najvećih dostignuća u poslednjim decenijama – uključujući i Projekat ljudskog genoma – takođe su zasnovana na trenutku prosvetljenja. Navedeno otkriće toliko je značajno da neki naučnici čak dele biološka istraživanja u dve ere – pre i posle Malisa.

Nema nikakve sumnje da je Malis, koji ima doktorat sa Kalifornijskog univerziteta u Berkliju, neverovatno inteligentan; njegov izum mogao je nastati samo nakon čitavog života posvećenog razumevanju izuzetno složenih procesa koji se odvijaju u našim ćelijama.

Ali da li isti taj genijalni um koji je omogućio Malisu da dođe do izvanrednog otkrića takođe objašnjava i njegovo verovanje u

* Hemijska nomenklatura za hlorofluorouglenik. (Prim. lekt.)

vanzemaljce i poricanje side? Da li ga je taj ogromni intelekt takođe učinio i neverovatno glupim?

Ova knjiga govori o tome zašto inteligentni ljudi postupaju glupavo, i zašto u nekim slučajevima čak bivaju skloniji greškama nego prosečna osoba. Takođe, govori o strategijama koje svi možemo da koristimo kako bismo izbegli takve greške: to su lekcije koje će svakome pomoći da mudrije i racionalnije razmišlja u ovom svetu postitinitosti.

Ne morate biti nobelovac da bi se ovo odnosilo na vas. Iako ćemo otkriti priče o ljudima kao što su Malis, ili Pol Frempton, sjajni fizičar kojeg su na prevaru naveli da ponese dva kilograma kokaina preko argentinske granice, ili Artur Konan Dojl, čuveni pisac koji je naseo na prevare dveju tinejdžerki, videćemo da iste mane u razmišljanju mogu navesti na stranputicu i ljude sa prosečnom inteligencijom.

Kao i većina ljudi, nekada sam verovao da je inteligencija sinonim za veštinu razmišljanja. Od početka XX veka, psiholozi su merili relativno mali raspon apstraktnih veština – pamćenje činjenica, rezonovanje analogijom i bogatstvo rečnika – uverenju da one govore o urođenoj opštoj inteligenciji koja je u osnovi svih tipova učenja, kreativnosti, rešavanja problema i donošenja odluka. Potom bi trebalo da se obrazovanje nadgradi na tu „sirovu“ pamet, opremajući nas specijalizovanim znanjem u oblasti umetnosti, društvenih i prirodnih nauka, koje su takođe neophodne za mnoga zanimanja. Prema ovim kriterijumima, što ste pametniji, to je vaša moć rasuđivanja bolja.

Međutim, kada sam počeo da radim kao novinar u oblasti nauke, a specijalizovao sam se za psihologiju i neuronauke, primetio sam da nova istraživanja otkrivaju vrlo ozbiljne mane ovih pretpostavki. Opšta inteligencija i naučno obrazovanje ne samo što ne uspevaju da nas zaštite od različitih kognitivnih pogrešaka već pametni ljudi bivaju možda čak i podložniji određenim oblicima glupavog razmišljanja.

Manje je verovatno da će inteligentni i obrazovani ljudi, na primer, učiti iz svojih grešaka, ili da će primati savete od drugih ljudi. A kada pogreše, sposobniji su da izgrade složenu argumentaciju kojom će opravdati svoju logiku, što znači da će postajati sve dogmatičniji u svojim stavovima. Još gore, oni izgleda imaju veću „pristrasnost slepe mrlje“ (*bias blind spot*), što znači da su manje sposobni da prepoznaju rupe u sopstvenoj logici.

Ovi rezultati su me zainteresovali, pa sam započeo širu potragu. Naučnici u oblasti menadžmenta, na primer, napravili su spiskove načina na koji loše korporativne kulture – u želji da povećaju produktivnost – mogu podupirati iracionalno odlučivanje kod sportskih ekipa, poslovnih i vladinih organizacija. Tako možete imati čitave ekipe sastavljene od neverovatno inteligentnih ljudi, a koje ipak donose neverovatno glupe odluke.

Posledice su vrlo ozbiljne. Za pojedinca, ove greške mogu imati posledice po zdravlje, dobrostanje i profesionalni uspeh. Na našim sudovima dolazi do ozbiljnih grešaka i zabluda. U bolnicama je možda zbog toga oko 15% dijagnoza pogrešno, tako da više ljudi umre zbog grešaka nego od bolesti kao što je rak dojke. U biznisu to dovodi do bankrotstva i propasti.²

Ogromna većina grešaka ne može se objasniti nedostatkom znanja ili iskustva; umesto toga, kao da se javljaju usled usađenih pogrešnih mentalnih navika koje prate veću inteligenciju, obrazovanje i profesionalnu stručnost. Slične greške dovode do rušenja svemirskih brodova, raspada tržišta deonicama i ignorisanja globalnih opasnosti od strane svetskih lidera, poput klimatskih promena.

Iako ne deluje da su povezane, otkrio sam da u osnovi svih ovih pojava leže neki zajednički procesi: taj obrazac ću ubuduće nazivati zamka inteligencije.³

Možda je najbolje da iskoristimo analogiju sa automobilom. Jači motor vas može brže odvesti na neko mesto ukoliko umete pravilno da ga koristite. Međutim, to što imate više konjskih snaga ne garantuje

Zamka inteligencije

vam da ćete bezbedno dospeti na odredište. Bez odgovarajućeg znanja i opreme – kočnice, volan, brzinometar, kompas i dobra mapa – brz motor vas može i jednostavno voziti ukруг, ili pravo u saobraćaj u suprotnoj traci. A što je motor brži, to ćete biti opasniji po druge.

Isto tako vam i inteligencija može pomoći da učite i pamтите činjenice, i da brzo obrađujete složene informacije, ali i dalje su vam potrebni određeni mehanizmi kako biste primenjivali tu inteligenciju na ispravan način. Ako ih nemate, veća inteligencija vas može učiniti više pristrasnim u razmišljanju.

Srećom, osim opisivanja zamke inteligencije, nedavna psihološka istraživanja počela su i da prepoznaju te dodatne psihičke osobine koje nas održavaju na pravom putu. Na primer, razmislite o sledećem varljivo trivijalnom pitanju:

Džek gleda En, ali En gleda Džordža. Džek je u braku, ali Džordž nije. Da li ovde osoba u braku posmatra osobu koja nije u braku?

Da, Ne, ili Ne može se odrediti?

Tačan odgovor glasi „da“ – ali ogromna većina ljudi reći će „ne može se odrediti“.

Nemojte se razočarati ako niste odmah pogodili. Mnogi studenti najboljih univerziteta takođe su pogrešili, a kada sam objavio ovaj test u časopisu *Nju sajentist*, imali smo neverovatan broj pisama čitalaca koji su tvrdili da je odgovor pogrešan. (Ako i dalje ne uviđate logiku, pokušajte da nacrtate dijagram, ili potražite odgovor na 300. strani.)

Ovaj test meri osobinu nazvanu kognitivna refleksija, koja predstavlja sklonost ka preispitivanju sopstvenih pretpostavki i intuicije, a ljudi koji loše prođu na ovom testu podložniji su lažnim teorijama zavere, dezinformacijama i lažnim vestima. (O tome će više reći biti u šestom poglavlju.)

Osim kognitivne refleksije, postoje i druge važne odlike koje nas mogu zaštititi od zamke inteligencije – intelektualna skromnost (*intellectual humility*), aktivna otvorenost za nove ideje (*actively open-minded thinking*), radoznalost, poboljšana emotivna svest (*refined emotional awareness*) i razvojni mentalni stav (*growth mindset*). Sve skupa, te odlike usmeravaju naš um na pravi put i sprečavaju naše razmišljanje da skrene u provaliju.

Ovo istraživanje je čak dovelo do nastanka nove discipline – proučavanja „mudrosti zasnovane na činjenicama“. Drugi naučnici su ranije bili skeptični, ali ovo polje je poslednjih godina procvetalo, i to zahvaljujući novim testovima rasuđivanja koji bolje predviđaju odlučivanje u stvarnom životu nego tradicionalno merenje opšte inteligencije. Sada čak prisustvujemo osnivanju novih institucija za ovakva istraživanja, poput Centra za praktičnu mudrost pri Čikaškom univerzitetu, koji je otvoren u junu 2016. godine.

Iako se ove osobine ne mere standardnim naučnim testovima, ne morate žrtvovati koristi koje donosi visoka opšta inteligencija kako biste gajili drugačije načine razmišljanja i strategije rezonovanja; oni vam prosto pomažu da mudrije primenite postojeću inteligenciju. A za razliku od inteligencije, možete ih uvežbavati. Koliki god da vam je IQ, možete naučiti da mudrije razmišljate.

Inovativna nauka ima čvrst temelj u filozofiji. Jedan od ranih primera razgovora o zamci inteligencije može se naći čak i na suđenju Sokratu, održanom 399. godine pre naše ere.

Prema Platonovom opisu, Sokratovi tužitelji tvrdili su da on kvari atinske mladiće svojim zlim i „nepobožnim“ idejama. Sokrat je pobijao optužbe, te je kao poreklo svoje reputacije izdvojio mudrost – i ljubomoru tužilaca.

Sve je počelo, rekao je, kad je proročište u Delfima objavilo da u Atini nema nikog mudrijeg od Sokrata. „Šta to bog govori? To je

Zamka inteligencije

zagonetka; koje je rešenje?“, upitao se Sokrat. „Ja ne znam da sam mudar u bilo kom pogledu, ni u velikom ni malom.“

Sokratovo rešenje bilo je da pođe da luta gradom, tražeći najuglednije političare, pesnike i umetnike kako bi dokazao da proročište greši, ali svaki put bi se razočarao. „Pošto su bili uspešni u primeni svoje veštine, svako od njih je tvrdio da je najmudriji i u svemu drugom, pa i u najvažnijim stvarima, a meni je tolika greška potpuno pokvarila svaku mudrost koju jesu posedovali...“

„Ti s najvećim ugledom“, dodao je, „meni su se činili najmanjkavijim, dok su drugi, navodno slabiji od njih, meni delovali nadarenije kad se radi o zdravom razumu.“

Njegov zaključak bio je neka vrsta paradoksa: on je mudar upravo zato što prepoznaje ograničenja svog znanja. Porota je ipak zaključila da je kriv i Sokrat je osuđen na smrt.⁴

Paralele s novim naučnim istraživanjima veoma su jasne. Zamenite Sokratove političare, pesnike i umetnike sa današnjim inženjerima, bankarima i lekarima, i njegovo suđenje će skoro savršeno odgovarati slepim mrljama koje psiholozi danas otkrivaju. (Baš kao i Sokratovi tužitelji, mnogi savremeni stručnjaci ne vole da njihove mane budu razotkrivene.)

Međutim, ma koliko vidoviti bili, Sokratovi opisi ne odgovaraju u potpunosti savremenim saznanjima. Uostalom, naučnici ne poriču da inteligencija i obrazovanje jesu neophodni za dobro razmišljanje. Problem je u tome što često ne koristimo svoju pamet na ispravan način.

Upravo se stoga Rene Dekart najviše približio današnjem shvatanju zamke inteligencije. „Nije dovoljno imati dobar um; najvažnije je primeniti ga na ispravan način“, napisao je u svojoj *Raspravi o metodici* iz 1637. godine. „Najveći umovi sposobni su za najveće grehe isto koliko i za najveće vrline: oni koji napreduju veoma polako i koji se drže pravog puta mogu stići dalje od onih koji suviše žure, pa skrenu sa njega.“⁵

Najnovija naučna otkrića omogućavaju nam da odemo mnogo dalje od ovih filozofskih razmatranja, jer imamo pažljivo osmišljene eksperimente koji nam pokazuju kako tačan razlog zbog kojeg inteligencija može da bude i blagoslov i kletva, tako i konkretne načine da izbegnemo te zamke.

Pre nego što krenemo na ovo putovanje, moram da iznesem jednu ogradu: postoji mnogo izvanrednih naučnih istraživanja na temu inteligencije koja ne mogu ovde da budu uključena. Andžela Dakvort sa Univerziteta u Pensilvaniji na primer ima izvanredno istraživanje o pojmu „petlje“, koju definiše kao našu „istrajnost i usmerenost prema dugoročnim ciljevima“, i mnogo puta je dokazala da njena merenja petlje često predviđaju uspešnost bolje nego koeficijent inteligencije. To je veoma značajna teorija, ali nije jasno da li može da reši konkretne pristrasnosti koje, izgleda, inteligencija uvećava; osim toga, ne može da se uključi u generalni pojam mudrosti zasnovane na činjenicama kojima se rukovodi većina mojih argumenata.

Dok sam pisao *Zamku inteligencije*, ograničio sam se na tri konkretna pitanja. Zašto pametni ljudi postupaju glupavo? Kakve veštine i obziri im nedostaju, koji bi mogli da objasne te greške? I kako možemo da gajimo te osobine kako bismo se zaštitili od sličnih grešaka? Istraživao sam to na svim nivoima društva, počev od pojedinca, pa sve do grešaka sa kojima se bore velike organizacije.

Prvi deo knjige definiše problem. Tu se istražuju mane našeg shvatanja inteligencije i načini na koje čak i najbriljantniji umovi mogu da omanu – od Artura Konana Dojla i njegovog tvrdoglavog verovanja u vile do pogrešne istrage koju je FBI vodio oko bombaških napada u Madridu 2004. godine – kao i razlozi zbog kojih znanje i stručnost samo povećavaju te greške.

Drugi deo predstavlja rešenja za te probleme, uvodeći novu disciplinu – „mudrost zasnovana na činjenicama“, koja opisuje druge

Zamka inteligencije

greške u razmišljanju i kognitivne sposobnosti koje su ključne za dobro rezonovanje, a pri tome nudi praktične tehnike za njihovo gajenje. Takođe ćemo otkriti zašto nas intuicija često izneveri, kao i načine na koje možemo ispraviti te greške i fino podesiti svoje instinkte. Istražićemo i strategije za izbegavanje dezinformacija i lažnih vesti kako bismo bili sigurni da su naše odluke zasnovane na čvrstim činjenicama, a ne na praznom priželjkivanju.

Treći deo se okreće nauci o učenju i pamćenju. Uprkos pameti, inteligentni ljudi često imaju problema sa učenjem jer dostignu neku vrstu platoa sposobnosti koji ne uspeva da odrazi njihov potencijal. Mudrost zasnovana na činjenicama može im pomoći da izađu iz začaranog kruga, nudeći im tri pravila za duboko učenje. Osim toga što nam pomaže da ispunimo svoje lične ciljeve, ovo inovativno istraživanje objašnjava zašto obrazovni sistemi u istočnoj Aziji toliko uspešno primenjuju ove principe, i daje lekcije koje bi zapadno školstvo moglo da nauči kako bi počelo da stvara osobe koje bolje uče i mudrije misle.

I na kraju, četvrti deo širi naš fokus dalje od pojedinca i istražuje razloge zbog kojih se darovite grupe ponašaju glupavo – od neuspeha engleske fudbalske reprezentacije do kriza u velikim organizacijama kao što su *Britiš petroleum*, *Nokija* i *NASA*.

Veliki psiholog iz XIX veka Vilijam Džejms navodno je rekao kako „mnogi ljudi veruju u to da razmišljaju, mada zapravo samo preuređuju svoje predrasude.“ *Zamka inteligencije* je napisana za sve one koji, poput mene, žele da izbegnu tu pogrešku – kao priručnik za upotrebu nauke i veštine mudrosti.

PRVI DEO

LOŠE STRANE INTELIGENCIJE:

KAKO VISOK IQ, OBRAZOVANOST
I STRUČNOST MOGU DA PODSTIČU GLUPOST

